

PSYCHOLOGY

Індивідуально-психологічні чинники духовного розвитку особистості у кризі входження у дорослість (емпіричний аналіз)

С. І. Донець

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, Глухів, Україна
Corresponding author. E-mail: svetikdonets@gmail.com

Paper received 30.08.18; Accepted for publication 05.09.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-174VI72-09>

Анотація. Стаття присвячена результатам якісного аналізу та інтерпретації кількісних даних отриманих у емпіричному дослідженні індивідуально-психологічних чинників духовного розвитку у кризі входження у дорослість. Виявлено, що важливими індивідуально-психологічними чинниками духовного розвитку, окрім заявлених на початку дослідження: основних потреб, системи ціннісних орієнтацій та життєвих смислів, також є вольова регуляція, емоційний інтелект та когнітивний розвиток. Запропоновано авторський психологічний портрет духовно розвиненої особистості у кризі входження у дорослість.

Ключові слова: духовний розвиток, криза входження у дорослість, потреби особистості, ціннісні орієнтації, життєві смисли, вольова регуляція, емоційний інтелект, когнітивний розвиток.

Вступ. Звертає на себе увагу той факт, що вивчення особливостей духовного розвитку особистості останнім часом набуває широкої популярності. Незважаючи на те, що найсприятливішим періодом для цього є дитячий вік, цей процес залишається безперервним і динамічним впродовж усього життя і значною мірою залежить від спрямованості розвитку особистості та чинників впливу на нього, де особливе місце посідають нормативні та ненормативні кризи.

Короткий огляд публікацій по темі. Особливе місце у вивченні кризи входження у дорослість належить дослідженням В. Поліщука та О. Солдатової. Водночас вивченням духовності та духовного розвитку займалися Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, О. Зеліченко, В. Зінченко, В. Знаков, Д. Леонтєв, С. Максименко, Е. Помиткін, М. Савчин, В. Слободчиков та інші.

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних чинників духовного розвитку особистості у кризі входження у дорослість.

Матеріали і методи. У емпіричному дослідженні були задіяні чоловіки та жінки віком від 21 до 24 років (360 осіб). Ними стали представники різних регіонів України (12 областей, 35 населених пунктів): Сумська (32%), Київська (25%), Львівська (15%), Одеська (7%), Запорізька (5%), Полтавська (4%), Волинська (3%), Тернопільська (3%), Черкаська (2,8%), Рівненська (2%), Харківська (1%), АР Крим (0,2%).

Методами виміру експериментального впливу стали: 1) Карта симптомокомплексу переживань кризи входження у дорослість (В. Поліщук); 2) «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); 3) «Система життєвих смислів» (В. Котляков); 4) «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Д. Леонтєв); 5) Ціннісний опитувальник (Ш. Шварц); 6) Тест самоактуалізації (САТ); 7) Діагностика актуальних потреб особистості (О. Капцов); 8) Міра задоволеності потреб (А. Маслоу).

З метою максимального розширення географії дослідження 50% респондентів прийняло безпосередню участь у дослідженні (на базі Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка та Київського університету імені Бориса Грінченка), решта 50% долучилися до роботи в онлайн-версії опитування. Для чого нами було адаптовано методи експериментального впливу до використання у сервісах Google

(створено доступне за посиланням <https://goo.gl/forms/tb82k6YCiIfN7WPg1> опитування у Google Forms).

Слід зазначити, що у складі опитування налічується 10 розділів (на кожен методик відводиться окремий розділ). Важливо, що незважаючи на проведену нами роботу було збережено авторські структури методик та процедури їх проведення. В цілому Online-опитування не обмежувалося в часі, водночас у середньому займало від 40 до 60 хвилин.

З метою отримання достовірних дослідницьких даних з респондентами були проведені до та пост експериментальні бесіди у online-форматі (Skype, Viber, FB Messenger), що дозволило ідентифікувати учасників та переконатися у їх відповідності досліджуваній експериментальній групі.

З метою упорядкування та узагальнення отриманої дослідницької інформації були використані **математично-статистичні методи обробки даних** у комп'ютерних програмах Microsoft Excel та SPSS Statistics 17.0. Вважаємо, що вище зазначена процедура підготовки та проведення емпіричного дослідження сприяла отриманню достовірної та виваженої дослідницької інформації.

Результати та їх обговорення. Якісний аналіз отриманих дослідницьких даних (показники динаміки та рівня задоволеності основних потреб, структура життєвих цінностей та системи життєвих смислів) дозволив простежити та узагальнити особливості впливу індивідуально-психологічних чинників на духовний розвиток особистості у кризі її входження у дорослість [2].

Можемо констатувати, що в цілому спостерігаються несприятливі тенденції динаміки цього явища. Водночас вдалося виявити певні характеристики індивідуально-психологічних чинників духовного розвитку в означеному віковому діапазоні.

Звертає на себе увагу той факт, що на рівні задоволеності основних потреб спостерігаються переваги соціальних потреб над потребами вищого рівня, які залишаються сталими впродовж усієї кризи, тоді як соціальні – зростають і набувають значущості.

Разом із зростанням показників потреби у самореалізації, маємо високу динаміку потреби у повазі, що вказує на значущість суспільного визнання та соціального статусу в цьому віці. Підтвердженням цього слід вважати закономірності проявів ціннісних орієнтацій: серед термінальних цінностей пріоритетне положення займає

ють «соціальні» та «матеріальні» блага, крім того чітко простежується невідповідність між нормативними ідеалами та індивідуальними пріоритетами мотиваційних типів цінностей, при тому, що провідними залишаються тенденції до «збереження» та «самоствердження».

Проведене нами порівняння особливостей «самореалізації» респондентів з наповненістю їх «сислової» і «ціннісної» сфер показало недостатній рівень сформованості духовного розвитку учасників нашої експериментальної вибірки. З'ясувалося, що переважна їх більшість має невизначений локус контролю (відсутні переваги одного з двох типів), хоча спостерігається динаміка щодо інтернальності (залишається на середньому рівні прояву). Схожі тенденції у структурно-динамічних характеристиках «системи життєвих смислів», де так само відсутні чіткі переваги інтернального чи екстернального локусу контролю (за незначних переваг інтернального).

На рівні «ціннісних орієнтацій» спостерігаємо негативну динаміку таких цінностей як: «сміливість у захисті власної позиції», «розвинена воля», «самостійність», і стійку позитивну динаміку лише у «конформності». Це дозволяє зробити висновок про недостатній розвиток вольової регуляції, яка суттєво впливає на формування та структурування ціннісної сфери особистості [1].

Припускаємо, що недостатній рівень розвитку вольової регуляції спричиняє пріоритетність саме «конформності» та «традицій», адже незаперечне слідування встановленим у суспільстві нормам, порядкам та традиціям, відсутність власної точки зору і життєвої позиції стримують становлення індивідуальності без чого неможливий духовний розвиток особистості.

Можемо констатувати, що «ціннісна сфера» особистості у кризі входження у дорослість залишається мало структурованою та невпорядкованою: незважаючи на те, що необхідні для самореалізації цінності усвідомлюються та чітко диференціюються, на практиці вони не застосовуються. Щодо змістовних характеристик цінностей, то спостерігаються переваги соціально-орієнтованих та матеріальних цінностей, що не сприяє успішній самореалізації, тоді як важливі для цього загальнолюдські цінності виявилися не актуальними: стабільно низькі бали блоку концепції людини (САТ); приналежність до нейтрального блоку альтруїстичних життєвих смислів (з незначною позитивною динамікою до категорії значущих); низький ранг термінальних цінностей «краса природи та мистецтва» (відсутність динамічних змін протягом кризи), «щастя інших» (позитивна динаміка) та «життєва мудрість» (негативна динаміка) [1].

Таким чином, відсутність чи недостатні прояви у структурі ціннісних орієнтацій універсальних, загальнолюдських цінностей стали ще одним негативним фактором духовного розвитку у кризі входження у дорослість.

Крім того, низькі показники значущості блоку міжособистісної чутливості (САТ), відсутність динаміки та низьке рангове значення інструментальної цінності «здатності до співпереживання» можуть свідчити про недостатньо розвинений емоційний інтелект, отже невміння диференціювати свої та чужі емоції, нездатність їх контролювати та виражати.

Не достатньо сформованою виявилася і когнітивна сфера. Незважаючи на те, що потреба у пізнанні має загальні тенденції до позитивних динамічних змін і знаходиться на рівні часткового задоволення, під час дослідження самореалізації спостерігаються низькі, хоч і динамічні показники блоку ставлення до пізнання.

Незначне зростання значущості «креативності» спостерігається на «піку» кризи. Водночас серед термінальних цінностей «пізнання» має низький ранг і відсутні тенденції до суттєвих змін.

«Творчість» виявилася також мало важливою і мало динамічною.

Цікаво, що серед термінальних цінностей досить високе значення отримала «освіченість», отже знову маємо суперечливість у системі цінностей, яка спричинена невідповідністю між уявленнями про кінцевий результат, певною метою та відсутністю власної ініціативи, активністю до досягнення бажаного, що черговий раз наголошує на актуальності вирішення питання вольової регуляції.

Отже, окрім означених нами в дослідженні індивідуально-психологічних чинників духовного розвитку (рівень задоволеності основних потреб, система життєвих смислів та структура життєвих цінностей) у процесі емпіричного вивчення проблеми вдалося виявити наступні чинники: особливості вольової регуляції, розвиток емоційного інтелекту та особливості функціонування когнітивної сфери особистості.

Результати проведеного емпіричного дослідження вимагають поглиблення структурно-функціональної моделі досліджуваного явища, що дозволить розробити дієву програму його розвитку.

Окремо слід сказати про кризові явища, що супроводжують цей період. Відомо, що сама по собі криза передбачає суперечності між звичними способами діяльності, уявленнями, переконаннями та новими умовами існування особистості, вимогами, які висуває оточення. Таким чином, маючи несприятливу тенденцію духовного розвитку в період кризи входження у дорослість, але, враховуючи позитивні динамічні зрушення впродовж її перебігу (особливо на рівні «чітких виявів кризи» та її «піку»), та за умови внутрішнього бажання особистості, можна спланувати організований вплив розвивального характеру, що сприятиме позитивним тенденціям духовного розвитку.

Виходячи з того, що за результатами нашого дослідження у підструктурах особистості у кризі входження у дорослість домінує матеріальний та соціальний фактор, то нагальною стає необхідність урівноваження цього дисбалансу через розвиток та покращення змістового наповнення «духовного Я» (гармонійне поєднання «матеріального», «соціального» та «духовного Я»).

Проведена дослідницька робота дозволяє створити **психологічний портрет духовно розвиненої особистості** у кризі входження в дорослість до складу якого входять:

- динамічна система домінування «вищих» (творчих, пізнавальних, естетичних, етичних) з одночасним оптимальним забезпечення «нижчих» потреб;
- сформована потреба у самореалізації, що поєднується з упорядкованою системою цінностей (з перевагою «вищих» цінностей) та життєвих смислів;
- цілісна і диференційована картина (модель) оточуючого світу, розвинутий світогляд та його визначеність;
- орієнтація на життя «тут і тепер», відсутність жалю за минулим та нереалістичних планів на майбутнє;
- усвідомлення відповідальності за своє життя, власні успіхи та невдачі, досягнення і поразки;
- готовність відстоювати власну думку, самостійність та рішучість у прийнятті рішень;
- упорядкованість ціннісної сфери (узгодженість цінностей, з наданням переваги «альтруїстичним», «загальнолюдським», «вищим»), її усвідомлення та прийняття як орієнтирів повсякдення;

- здатність розуміти власні емоційні переживання та переживання оточуючих, розвинена емпатія;
- широкий кругозір («множинність» значимих «різно-віддалених» у просторі і часі об'єктів оточуючого світу);
- «творча інноваційність», що поєднана з творчим потенціалом;
- спроможність самостійно і критично мислити, пізнавати оточуючий світ і створювати нове.

Отже, духовний розвиток особистості у кризі входження у дорослість можливий за умови досягнення особистістю високого рівня відображення об'єктивної реальності і себе в ній.

Висновки

1. Емпіричне дослідження динаміки та особливостей прояву індивідуально-психологічних чинників у кризі входження в дорослість охопило вибірку обсягом 360 осіб (чоловіки та жінки віком від 20 до 24 років). Для підвищення репрезентативності вибірки, інформативності результатів та охоплення якомога більшої кількості респондентів у межах країни, було адаптовано діагностичний інструментарій для використання у online-режимі. Зібрана інформація перевірялася на предмет достовірності, що дало змогу відібрати дійсно цінний матеріал для дослідження.

2. Потреби особистості, як індивідуально-психологічний чинник духовного розвитку у кризі 23 років характеризуються динамічними змінами, що спостерігаються частково на рівні «помірних кризових явищ» та, у більшій мірі на рівнях «чітких виявів» та «пік» кризи. Подібна динаміка є показником сензитивності до будь-яких змін у даний період. Однак, якісна характеристика особливостей потреб досліджуванних свідчить про негативні тенденції для духовного розвитку, а саме: перевага важливості соціальних потреб над вищими; прагнення самореалізації мотивоване суспільним визнанням, що знову підтверджує перевагу соціальних потреб; суперечність між чітко вираженою потребою у самореалізації та власне процесом самореалізації, який не можна охарактеризувати як вдалий та продуктивний. Основні причини: невизначеність локусу контролю; невпорядкованість системи цінностей; незначуща потреба у пізнанні та творчості; відсутність сталого уявлення про цілісність

світу, нерозривність зв'язку з Всесвітом, відчуття причетності до його функціонування та відсутність емпатійності.

3. Ціннісна сфера виявилася ключовою у духовному розвитку особистості. Виявилося, що система термінальних цінностей (цінності-цілі) не структурована, переважаними є цінності матеріальної та соціальної сфери. Загальнолюдські, універсальні цінності ігноруються респондентами та посідають найменш значимі позиції в ієрархії. А от інструментальні цінності (цінності-засоби) є більш впорядкованими та мають логічну структуру, що приводить до суперечності, яка полягає в чіткому усвідомленні як саме досягати поставлених цілей, але у розмитості уявлення про самі цілі.

На рівні індивідуальних пріоритетів (у однієї й тієї ж особистості не співпадають показники з рівнем нормативних ідеалів) переважаючими є мотиваційні типи з блоків «збереження» та «самоствердження» («конформність», «традиції», «влада», «досягнення»). Вони мають позитивну динаміку і не втрачають своїх провідних позицій протягом переживання кризи. Разом з тим блоки «відкритість змінам» та «вихід за межі власного Я», що можуть бути індикаторами духовного розвитку мають переважно низьку значущість серед респондентів, однак з невеликою позитивною тенденцією.

4. Смесложиттєві орієнтації мають позитивну динаміку протягом всієї кризи і достатньо високі показники, що свідчать про достатній розвиток смесложиттєвої сфери у кризі входження в дорослість. Основними негативними показниками для духовного розвитку є невизначеність показника локусу контролю (як і в діагностиці самоактуалізації) та недостатня значущість «альтруїстичних» смислів і негативна динаміка значущості «когнітивних».

5. Аналіз отриманих емпіричних даних дозволив виявити поряд із основними індивідуально-психологічними чинниками (потребами, цінностями та смислами) й інші, що значно впливають на становлення духовного розвитку у кризі входження в дорослість, а саме: волюву регуляцію, емоційний інтелект та когнітивний розвиток. Враховуючи це, та інформацію про динамічність чинників під час переживання кризи, а отже, сензитивність досліджуваного періоду для якісних світоглядних змін, доцільно запропонувати комплекс розвивальних занять, що сприятиме саморозвитку та самопізнанню особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донець С.І. Динаміка індивідуально-психологічних чинників духовного розвитку особистості у кризі входження у дорослість / С.І. Донець // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць / за ред. Ірини Савенкової. – №2 (18), листопад 2017. – Миколаїв : МНУ імені В.

О. Сухомлинського, 2017. – С. 46-53.

2. Поліщук С.А. Духовне становлення особистості у кризі входження у дорослість / Поліщук С.А., Донець С.І. // Професійна підготовка фахівців: креативний підхід: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид. Євенок О.О., 2017. – С. 336-355.

REFERENCES

1. Donets S.I. Dynamika individualno-psykholohichnykh chynnykiv dukhovnoho rozvytku osobystosti u kryzi vkhodzhennia u doroslist / S.I. Donets // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats / za red. Iryny Savenkovoї. – №2 (18), lystopad 2017. – Mykolaiv :

MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho, 2017. – S. 46-53.

2. Polishchuk S.A. Dukhovne stanovlennia osobystosti u kryzi vkhodzhennia u doroslist / Polishchuk S.A., Donets S.I. // Profesiina pidhotovka fakhivtsiv: kreatyvnyi pidkhid: monohrafiia / za red. O.A. Dubaseniuk. – Zhytomyr : Vyd. Yevenok O.O., 2017. – S. 336-355.

Individually-psychological factors of spiritual development of personality in the crisis of adulthood (empirical analysis)

S. I. Donets

Abstract. The article discusses the results of qualitative analysis and the interpretation of quantitative data obtained in an empirical study of individually-psychological factors of spiritual development in the crisis of adulthood. It is established that important individually-psychological factors of spiritual development, besides basic needs, the structure of values and the system of vital meanings, also include volitional regulation, emotional intelligence and cognitive development. One's psychological portrait of a spiritually developed personality is created during the experience of the crisis of entering adulthood.

Keywords: *spiritual development, crisis of entering adulthood, personality needs, values, vital meanings, volitional regulation, emotional intelligence, cognitive development.*